

CHARLES DIEHL

Postavy z byzantských dejín

VYDAVATEĽSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV

Translation © Štefan Janšák 1943, 2009

Preface © Martin Hurbanič 2009

Cover design © Dušan Babjak

Slovak edition © Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, spol. s r. o.,
Bratislava

e-mail: vsst@stonline.sk

<http://www.vsss.sk>

Realizované s finančnou podporou
Ministerstva kultúry SR

VYDAVATELSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV, spol. s r. o.

Z francúzskeho originálu Charles Diehl – Figures Byzantines,
Colin, Paris 1906,
preložil Štefan Janšák

Zodpovedná redaktorka Mária Puškárová a Viera Švenková
Predslov Martin Hurbanič

Vedecký redaktor Martin Hurbanič
Obálka Dušan Babjak

Sadzba a tlač ETERNA Press, s. r. o.

Vydanie druhé, vo Vydavateľstve Spolku slovenských spisovateľov prvé
Printed in Slovakia

ISBN 978-80-8061-373-0

CHARLES DIEHL
POSTAVY Z BYZANTSKÝCH DEJÍN

CHARLES
DIEHL

POSTAVY
Z BYZANTSKÝCH
DEJÍN

VYDAVATEĽSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV

Ú V O D

Nestáva sa často, aby mal slovenský čitateľ možnosť siahnuť po knihe venovanej byzantským dejinám. Jednou z mála výnimiek, ktorá toto pravidlo vyvracia, je titul francúzskeho byzantológa Charlesa Diehla *Postavy byzantských dejín* (v origináli *Figures Byzantines*, Paríž 1906). Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov siahlo po osvedčenom, no staršom titule považovanom odborníkmi za byzantologickú klasiku. Z pohľadu historickej vedy však takýto počin so sebou nesie riziko prekonania záverov autora jeho nasledovníkmi. Akiste je to tak aj v prípade Diehlovej knihy. Na druhej strane treba povedať, že čas k nej bol milosrdný a potvrdil opodstatnenosť početných francúzskych i cudzojazyčných reedícií. Rovnako je kniha výnimočná i pre slovenského čitateľa, pretože sa dočkala v našich skromných pomeroch druhého vydania. Pôvodne uzrela svetlo sveta ešte v roku 1942 v nakladateľstve Tranoscus v preklade archeológa a diplomata Štefana Janšáka, ktorý knihu predstavil našej literárnej obci. Slová, ktoré vtedy vyriekol v predslove, nestrácajú aktuálnosť ani dnes: „*Slovensko má k Byzantsku užšie historické vzťahy než ktorákoľvek iná stredoeurópska krajina. A predsa sme ich dosiaľ poznali iba jednostranne. Priemerný náš vzdelanec vedel a vie i dnes, že sv. Cyril a Metod pochádzali z Byzantska, ale tento ich pôvod sa pokladal za akúsi samozrejmosť, tak ako že sa Kristus narodil v Betleheme.*“ Slovenská historická veda odvtedy urobila veľký kus práce na poli poznávania historického odkazu solúnskych bratov, a preto Janšákov konštatovanie, že „*Cyril a Metod pre nás jestvujú od chvíle, keď ich Michalov strýc Bardas poslal na Veľkú Moravu*“, už dnes našťastie neplatí. No zdá sa, že na prahu nového milénia novodobá slovenská historiografia ešte vždy nevie dostatočne doceniť úlohu a význam Byzancie, „*v ktorej sa zračí osud väčšiny slovanských kmeňov*“.

Diehlova práca je však výnimočná najmä svojou nadčasovosťou, a to z pohľadu výberu i spracovania zvolenej témy. Je akousi

psychologickou, vo forme eseje podanou sondou do života a osudov vybraných byzantských osobností. Väčšinu z nich predstavujú ženy, medzi ktorými dominujú známe i menej známe cisárovné. Diehl sa zameriava na úlohu a postavenie žien v spoločnosti, ale aj na každodennosť a zdanlivú jednotvárnosť všedného života. Oba tieto aspekty sú v súčasnej historickej vede veľmi preferované v podobe takzvaných *gender studies*, no treba si uvedomiť, že Diehl písal o politickej a osobnostnej úlohe byzantských žien na začiatku 20. storočia, teda v čase, keď politické práva a rovnoprávnosť nežného pohlavia až takou samozrejmou neboli. Ako jeden z mála vtedajších autorov zdôraznil často podceňovaný ženský princíp v dejinách, čím v mnohom predstihol neskoršie bádanie. V tejto súvislosti iste nie je náhoda, že na poli byzantológie sa autori vrátili k skúmaniu tejto problematiky až na sklonku 20. storočia. Tak napríklad byzantologička Lynda Garlandová v úvode monografie *Byzantine Empresses. Women and Power in Byzantium, AD 527 – 1204* (Byzantské cisárovné. Ženy a moc v Byzancii v rokoch 527 – 1204) sa priamo odvoláva na dielo Charlesa Diehla, ktorý podľa nej už pred deväťdesiatimi rokmi sprístupnil osudy významných byzantských žien širšej verejnosti.

V stredovekom svete síce vládli muži, no so svojimi najtajnejšími myšlienkami a plánmi sa často zdôverovali ženám. Boli to práve šikovné a inteligentné družky, konkubíny, matky či manželky, ktoré ako jediné poznali najvnútornejšie zákutia povahy vládcov, silu i slabosť, ktorú vedeli využiť a pretvárať na vlastný obraz. Súdobí kronikári si len veľmi málo všímali úlohu vysoko postavených žien v spoločnosti. Ak si cisárovná plnila manželské povinnosti podľa nepísaných pravidiel, zväčša ju vykresľovali zaužívanými literárnymi prostriedkami v súlade s ideálom žensväťice. Keď sa však začala pliesť do politiky a štátnych záležitostí, dočkala sa z pera dejepiscov odsúdenia. Platí to aj v byzantských dejinách. No i tendenčne podfarbené odsúdenie môže prezrádzať pozitívne stránky osobnosti. Veď čo by sme dnes vedeli o osobnom živote slávnej manželky cisára Justiniána Theodore, ak by ju neskritizoval pod čiernu zem nemenej slávny Prokopios z Kaisareie. Historici už dávno vedú spor o pravdivosť jeho slov, no vďaka za to, že nám nejaké o Theodore zachoval. Ešte

horší typ odsúdenia však predstavovalo mlčanie, ktoré je vlastne večným zatratením pamiatky človeka. Typickým príkladom z byzantských dejín je iná, nemenej slávna žena, manželka cisára Herakleia Martina. Pre dnešného človeka je prakticky neznáma, a to len preto, že bola cisárovou neterou. Cirkev také sobášne prisne zakazovala, a hoci Martina sa svojmu mužovi stala veľkou oporou a sprevádzala ho na vojenských výpravách, nestála kronikárom ani za to, aby zdeformovali jej obraz na spôsob Prokopiovej *Tajnej histórie*. A predsa táto mladá žena, ktorá dobrovoľne vystavovala svoj krehký organizmus ťažkým podmienkam poľného tábora v drsných horských pohoriach Zakaukazska, za krutých zím a vyčerpávajúcich presunov, musela byť určujúcou osobou, ktorá prebrala starnúceho cisára Herakleia z dlhodobej pasivity a pričiniť sa o celkové byzantské víťazstvo v dlhej vojne s Perziou. Jej osud si dokonca nevšimol ani taký naslovovzatý odborník na ženskú problematiku, ako bol Charles Diehl. Inak však jeho publikácia prináša portréty takmer všetkých významných byzantských žien 5. až 12. storočia. V mnohom sa zhoduje s najmodernejšou syntézou z pera už spomínanej byzantologičky Lyndy Garlandovej. V roku 1908 vydal Diehl druhý zväzok, v ktorom predstavil osobnosti záverečnej epochy byzantských dejín. V tom čase už mal za sebou bohatú univerzitnú a vedeckú kariéru. Narodil sa 19. januára roku 1859 v Štrasburgu a do konca 19. storočia zastával profesorskú funkciu ako člen *École française* najskôr v Ríme (1881 – 1883) a potom v rokoch 1883 – 1885 v Aténach. V roku 1910 sa stal členom významnej vedeckej ustanovizne – *Académie des inscriptions et belles-lettres* (Akadémie písomností a krásnej literatúry), ktorá je jednou z piatich sekcií francúzskej akademickej inštitúcie *Institut de France*. Bol autorom viacerých monografií o byzantských dejinách, z ktorých spomenieme aspoň niektoré: *Justinien et la Civilisation byzantine au 6. Siècle* (Justinian a byzantská spoločnosť v 6. storočí), *Théodora, Impératrice de Byzance* (Theodora, cisárovná Byzancie), *Histoire de l'empire byzantin* (Dejiny Byzancie), *Les Grands Problèmes de l'Histoire Byzantine* (Hlavné problémy byzantských dejín). Vedecké uznanie priniesla autorovi najmä publikácia *Byzance. Grandeur et décadence* (Byzancia. Veľkosť a úpadok), kto-

rá sa obľúbenosťou i hodnotou vyrovnala jeho *Postavám byzantských dejín*.

Veríme, že titul, ktorý ctenému čitateľovi po rokoch opäť predkladáme so všetkými kladmi i nedostatkami, ho podnieti k hlbšiemu záujmu o štúdium byzantskej histórie. V neposlednom rade najmä preto, aby pochopil, že hľadanie vlastných koreňov a národnej minulosti nie je možné bez poznania európskych dejín, v ktorých práve Byzancia často zohrávala nezastupiteľnú úlohu.

MARTIN HURBANIČ

ŽIVOT CISÁROVNEJ V BYZANCII

1.

Súkromné obydlie stredovekých byzantských cisárov sa nachádzalo v najzadnejšej časti cisárskeho paláca v Konštantínopole, za dvoranami určenými pre stráž a za prijímacími komnatami, uprostred tienistých záhrad s tečúcou vodou, ktoré tvorili podľa slov istého kronikára akýsi nový eden alebo druhý raj.

Z opisov byzantských autorov môžeme vytušiť, aký bol tento príbytok elegantný a veľkolepý, krášený od vekov celými generáciami panovníkov, v ktorom ďaleko od kriku okolia a nepohodlia ceremoniálu trávili basileovia,¹ predstavitelia Boha na zemi, voľné chvíle, aby zostali ľuďmi. Všetko naokolo samý drahocenný mramor, samá jagajúca sa mozaika. Vo veľkej dvorane Nového paláca, vystavaného cisárom Basileiom I., nad veľkolepou kolonádou, kde sa striedal zelený mramor s ružovým ónyxom, rozsiahle kompozície zobrazovali panovníka, sediaceho na tróne v kruhu svojich víťazných generálov, a predstavovali slávnú epopeju jeho vlády, „herkulovské činy basilea“, ako hovorí istý súčasný autor, „jeho starostlivosť o blaho poddaných, jeho úsilie na bojovom poli a jeho víťazstvá, ktoré mu udelil Hospodin“. Takéto maliarske diela s laickými motívmi sa vraj tešili u byzantských

---

1 Basileos, z gréčtiny cisár (Pozn. prekl.)

majstrov veľkej obľube. Ale zdá sa, že predovšetkým cisárova spáľňa bola skutočným zázrakom. Utešené ozdoby skrášľujúce všetky časti veľkej miestnosti korunovala vysoká povala posiatá zlatými hviezdami, medzi ktorými sa jagal zelenou mozaikou vykladaný kríž, symbol spásy. V ústrednom kruhu na podlahe, vydláždenej mozaikou, stál v prostriedku páv s trblietajúcim sa perím a v rohoch boli zobrazené štyri zeleným mramorom orámané orly – znaky cisárstva – s rozpätými krídlami, pripravené vzlietnuť. Mozaikové výjavy dole na stenách tvorili akúsi kvetinovú obrubu. Nad nimi iné mozaiky na podklade z rýdzeho zlata predstavovali celú cisársku rodinu v slávnostnom rúchu: basilea sediaceho na tróne s korunou na hlave a vedľa neho jeho ženu Eudokiu, a potom okolo nich stojacích synov a dcéry – asi tak, ako ich možno vidieť na vyblednutých miniatúrach jedného krásneho rukopisu v parížskej Národnej knižnici – držiacich v rukách knihy, na listoch ktorých boli vpísané zbožné sentencie z Biblie. Všetci vážne dvíhali ruky k spásonosnému znameniu kríža a dlhé nápisy na stenách vzývali Božie požehnanie na dynastiu a prosili pre ňu v pokore o sľub večného kráľovstva.

Inde zase, v perlových komnatách, bola letná spáľňa panovníkov, so zlatou klenbou spočívajúcou na štyroch mramorových stĺpoch, so stenami vykladanými mozaikou predstavujúcou poľovnícke výjavy. Miestnosť sa otvárala na dvoch stranách portikami k sviežim záhradám. Zimná spáľňa, chránená proti silným vetrom vejúcim od Marmarského mora, bola zase v kárijských² komnatách, nazvaných tak preto, lebo boli celé vyrobené z kárijského mramoru. Tu sa nachádzala šatňa cisárovnej, vydláždená bielym mramorom z Prokonnésu³ a celá ozdobená maľbami, predstavujúcimi obrazy svätých. No zázračnou dvoranou bola predovšetkým spáľňa cisárovnej. Mramorová dlážka sa podobala „pestrej kvetinovej lúke“ a steny, pokryté červenými porfýrmi, zelenými tesálskymi motívmi a bielym kárijským mramorom, boli tak mimoriadne farebne zladené, že miestnosť volali podľa toho Muzikos alebo Harmónia. Napokon tu boli ešte komnaty Lásky a Purpuru, kde podľa tradície mali prichádzať na svet

---

2 Kária, provincia v Malej Ázii. (Pozn. prekl.)

3 Prokonnésos, ostrov v Marmarskom mori. (Pozn. prekl.)

deti cisárskej rodiny, ktoré sa preto nazývali „porfyrogennetmi“⁴. Všetku túto veľkoleposť dopĺňali dvere zo striebra alebo slonovej kosti, purpurové záclony, kľžuce sa na strieborných tyčiach, vzácne látky vyšívané zlatom a ozdobené fantastickými zvieratami, veľké zlaté lustre visiace na klenbách kopúl, drahocenný nábytok jemne vykladaný perleťou, slonovinou a zlatom.

V tomto skvelom obydľí, v kruhu eunuchov a dvorných dám, ďaleko od nudnej nádhery ceremoniálu a chaosu hlavného mesta, v tichom pokoji kvetinových záhrad, uprostred šumu jasných vodostrekov žila „sláva purpuru, radosť sveta“, ako ju slávnostne pozdravoval konštantínopolský ľud, „veľmi pobožná a veľmi šťastná augusta, basilissa⁵ milujúca Krista“; tak ju nazýval protokol, slovom, byzantská cisárovná, ktorej život by som tu rád opísal.

2.

Život panovníčky Byzantskej ríše si zvyčajne predstavujeme v nesprávnom svetle. Pod vplyvom nevedomých rozpomienok na pravidlá, akými sa upravovalo postavenie ženy v antickej Helade, v stredovekom Rusku a v moslimskom Oriente v každých časoch, radi pokladáme byzantské cisárovné za večne maloleté, za trvalé pustovníčky, prísne uzavreté v gynaikeiu⁶. Nazdávame sa, že im vo všetkom bránili šable eunuchov, ktorí k nim pripúšťali iba ženy, týchto „mužov bez brady“, ako sa v Byzancii vracalo, alebo starých kňazov; že sa ukazovali verejne len veľmi zriedkavo pri ceremóniách, a to ešte pod nepriehľadným závojom, aby unikli pred indiskrétnymi pohľadmi iných, že si udržiavali oso-

---

4 Narodené v purpure. (Pozn. prekl.)

5 Augusta i basilissa znamená cisárovná. (Pozn. prekl.)

6 Gynaikeion, časť cisárskeho paláca, obývaná len ženami a prísne oddelená od ostatných miestností. (Pozn. prekl.)

bitný ženský dvor, starostlivo oddelený od cisárovho dvora, slovom, že žili v kresťanskej spoločnosti životom moslimských háremov.

Hoci je táto predstava o živote cisárovnej veľmi rozšírená, nie je celkom presná. Málo štátov dožičilo žene viac voľnosti, poskytlo jej význačnejšie postavenie, zaistilo širší vplyv na politické veci a osudy vlády než byzantské cisárstvo. Ako správne poznamenal A. Rambaud, bola to „jedna z najvýznamnejších črt gréckej histórie v stredoveku“.⁷ Nielenže mnoho panovníčok malo všemocný vplyv na manželov vďaka svojej kráse alebo vzdelaniu – to by však nemalo ani taký veľký význam, veď všetky sultánky – favoritky mali taký istý vplyv –, ale v monarchii založenej cisárom Konštantínom Veľkým našli sa takmer v každom storočí histórie ženy, čo alebo samy vládli, alebo ešte častejšie suverénne disponovali korunou a určovali cisárov. Týmto vladárkam nechýbalo nič, ani veľkolepé ceremónie, ktorými sa ukazuje vonkajší lesk moci, ani slávnostné prejavy moci, ktorými sa potvrdzuje jej skutočnosť. Ba i v intímnom živote ženských komnát možno nájsť stopy všemohúcnosti, ktorou zákonne vládla byzantská cisárovná. Vo verejnom živote a v politických úlohách, ktoré jej priznali muži tých čias, prejavuje sa táto všemohúcnosť ešte jasnejšie. A preto každý, kto chce poznať byzantskú spoločnosť a rozumieť byzantskej civilizácii, nájde, hľadám, v živote týchto dávnych a zabudnutých panovníčok dosť nových zaujímavostí.

3.

V rozľahlých komnatách, ktoré tvorili gynaikeion, vládla cisárovná ako neobmedzená pani. Ako cisár, i ona mala početné služobníctvo žien a palácových hodnostárov, čo ju sprevádzali a slúžili jej. Na čele jej domu stál praepositus alebo veľmajster,

---

⁷ A. Rambaud, *Cisárovné Východu* (Revue des Deux Mondes, 1891, zv. I., s. 829).

najvyššia hlava komorníkov, referendariov⁸, kľučiarov a strážcov ticha, pridelených do osobnej služby cisárovnej. Všetci títo sluhovia, rovnako ako aj halapartníci alebo prôtospatháριοvia⁹ strážili jej osobu a boli starostlivo vybraní spomedzi palácových eunuchov. Na obstarávanie jedla mala cisárovná, ako aj cisár, svojho veľmajstra tabule a svojho čašníka. Na čele jej žien stála palácová veľmajsterka, vyznamenaná obyčajne vysokou hodnosťou „patricijky s pásom“, ktorá mala na starosti aj so správcom garderoby mnohopočetnú armádu dvorných dám, chyžných a cisárovnných spoločníc. Cisár sám pravidelne vyberal osoby, ktoré mali byť v službách augusty, nechal si hlavne privilégium vlastnoručne odovzdať palácovej veľmajsterke odznaky jej hodnosti a prijímať poklony nových cisárovnných spoločníc. Ale väčšinu sluhov gynaikeia uvádzala cisárovná, ešte osobitne, aby im zreteľne dala najavo, že patria jej. Cisárovnné dámy si obliekali oficiálne rúcho svojho úradu: zlatistú tuniku, biely plášť, vysoký klobúk vežovitej formy, z ktorého vial dlhý biely závoj. Praepositus ich upozornil, že musia nosiť v srdci bázeň Božiu a zachovávať úprimnú vernosť, úplnú oddanosť cisárovi i auguste. Z toho môžeme usudzovať, že keď ich už raz prijali do cisárovnnnej izby, rýchlo zabudli na cisára a celé sa oddali iba panovníčke.

Cisárovná, istá vernosťou svojich sluhov, bola v gynaikeiu absolútnou paňou vlastných činov a podľa svojej povahy a temperamentu užívala túto slobodu rôznym spôsobom. Pre mnohé z týchto krásnych panovníčok bola starosť o toaletu hlavným zamestnaním. Theodora, vraj jemná a koketná, sa neobyčajne starala o svoju krásu. Aby mala oddýchnutú a pôvabnú tvár, spávala až do poludňajších hodín. Dlho sa kúpavala, aby si zachovala čerstvú a sviežu pleť. Milovala veľkolepé slávnostné rúcha, lesklé veľké purpurovo-fialové plášte, vyšívané zlatom, oslnivé klenoty, drahokamy a perly. Vedela, že krása je najlepšou zárukou jej vše-

---

8 Referendarios (z latinského referendarius) – byzantský úradník. V Byzancii existovali dva typy referendariov: dvorskí a cirkevní. Cirkevný referendarios bol zvyčajne diakon, ktorý pôsobil ako styčná osoba na doručenie dokumentov patriarchu do cisárskeho paláca. (Pozn. M. H.)

9 Prôtospatháριοvia – vyšší titul v hierarchii byzantského dvora doložený najmä v 9. a 10. storočí. Udeľoval sa eunuchom, ale aj osobám v civilnej a vojenskej štruktúre ríše. Hoci išlo o čestnú hodnosť, poznáme viacerých držiteľov tohto titulu, ktorí zastávali aj špecifické funkcie v byzantskej administratíve. (Pozn. M. H.)

mohúcnosti. Iné cisárovné nosili jednoduchší odev. Zoé, okrem veľkých dvorných ceremónií, nosila len ľahké šaty, ktoré sa dobre hodili jej k plavej kráse. Zato mala veľkú záľubu vo voňavkách a kozmetických prostriedkoch a jej komnaty, kde blýštal v zime v lete veľký oheň, na ktorom sa pripravovali vonné masti, sa trochu podobali alchymistickej dielni. Iné cisárovné zasa, opovrhujúc týmito vynálezmi elegancie, ozdobovali sa radšej, ako hovoriť súdobý spisovateľ, „leskom svojich cností a kozmetické umenie, ktoré milovala Kleopatra, pokladali za malicherné a opovrhnutiahodné“.

Niektoré z cisárovien, ako Theodora, usúdili, že stôl s delikátnymi jedlami patrí k nerozlučným výsadám najvyššej moci, iné mŕňali málo pre seba a nachádzali potešenie v hromadení peňazí vo veľkých nedobytných pokladniciach. Mnohé boli pobožné. Veľa hodín svojho života vyplňali nábožnými exercíciami, vážnymi rozhovormi s mníchmi, povestnými prísny životom, dlho postávali pri svätých ikonách. Mnohé tiež milovali literatúru. Zhromažďovali okolo seba veľkú skupinu spisovateľov, čo skladali pre ne diela v próze i vo veršoch, vždy štedro odmenených. Ba niektoré z týchto panovníčok, ako Athénais alebo Eudokia, ani nepokladali za pokorujúce, že samy písali; najmä princzné z dynastie Komnénovcov si zachovali zaslúženú povest vzdelaných, učených a múdrych žien. Iným sa zasa väčší páčili neslušné vtipy dvorných bláznov a mimické hry.

Aj sama veľká a neobyčajne vzdelaná Theodora nachádzala niekedy potešenie – často na účet svojich návštevníkov – v organizovaní zábav dosť pochybného vkusu, do ktorých vkladala svojho prirodzeného hereckého génia. Napokon i dvorné a ľudobostné intrigy zaberali mnoho chvíľ v živote týchto žien, a robili tak z gynaikeia ohnisko znepokojenia aj pre samého cisára.

V skutočnosti si netreba myslieť, že by byzantská cisárovná využila všetok svoj čas len na pobožnosti, na toaletu, recepcie, slávnosti a zábavy. Mnohé tieto panovníčky často znepokojovali oveľa vyššie záujmy a vplyv gynaikeia sa neraz prejavoval aj na chode vládnych vecí. Augusta mala svoj osobitný majetok, ktorý spravovala podľa vlastnej vôle. Nepýtala si rady od cisára, ani mu o ňom nehovorila. Robila i vlastnú politiku a nebolo nijakou zriedkavosťou, ak sa táto politika niekedy veľmi málo zhodovala

s vôľou panovníka. Ba, čo je ešte podivnejšie a trochu prekvapujúcejšie, že v takej absolutistickej monarchii, akou bola Byzancia, cisár ponechával basilisse v mnohých otázkach voľnú ruku a často ani vôbec nevedel, čo sa u nej robí. Preto aj gynaikeion skrývalo čudné a strašné tajomstvá. Keď konštantínopolského patriarchu Anthima, ktorého veľmi podozrievali z kacírstva, predvolali pred koncil a cirkev ho potom exkomunikovala a cisár Justinián ho odsúdil do vyhnanstva, patriarcha našiel azyl práve v paláci, v komnatách Theodory. Zo začiatku sa ľudia trochu čudovali náhlemu zmiznutiu veľkňaza, potom na neho zabudli a mysleli si, že zomrel. Ale aké bolo ich prekvapenie, keď neskôr, po smrti cisárovnjej, ho našli v najskrytejšom kúte gynaikeia. Dvanásť rokov strávil v tomto diskrétnom ústraní, o ktorom Justinián nič nevedel a Theodora – čo je azda ešte čudnejšie – mu svoje tajomstvo nevyzradila. Rovnako aj sprisahanie, ktorého obeťou sa stal cisár Nikéforos Fókas, sa pripravovalo v gynaikeiu. Cisár nemal ani najmenšie tušenie, ako sa jeho manželke Theofáno podarilo prijať svojich pomocníkov, uviesť ozbrojených sprisahancov do ženského oddelenia a ukryť ich tak dokonale, že keď panovník, ktorého v poslednú minútu ktosi upozornil tajomným lístkom, nariadil prehliadku gynaikeia, nikoho tam nenašiel a myslel si, že ide o mystifikáciu. O dve hodiny neskôr, za búrlivej noci vytiahli aj vodcu sprisahania v prútenom koši do komnát cisárovnjej, a cisár, prekvapený vo svojej izbe celkom bez ochrany, podľahol. Lebku mu roztrieštil strašný úder meča a celé telo mal dosekané.

Z týchto výnimočných prípadov iste netreba vyvodzovať prívelmi všeobecné závery. Ale oveľa významnejšia je skutočnosť, že medzi mužským dvorom cisára a obydľím panovníčky sa netýčili neprekonateľné prekážky, ako by sa často mohol niekto nazdávať. Tak cisárovnine dámy dostávali z rúk basilea v prítomnosti všetkých mužských dvoranov odznaky hodnosti, aj augusta povoľovala prístup do svojich súkromných komnát mnohým vysokým hodnostárom, ktorí ani zďaleka nepatrili k neškodnej kategórii „důstojníkov bez brady“; dokonca aj byzantská etiketa, údajne taká prísna a úzkostlivá, otvárala v slávnostné dni dokorán a takmer indiskrétno dvere gynaikeia.

Keď nová cisárovná opustila tri dni po sobáši svadobné kom-

naty a išla sa okúpať do Magnaurského paláca, dvorania i mešťania tvorili špalier v záhradách, ktorými sa uberal sprievod. Basilissa kráčala – vpredu služobníctvo, ktoré nieslo ostentatívne kúpacie šaty, škatule s voňavkami, skrinky a nádoby, po boku zasa tri dvorné dámy držiace v rukách červené jablká vykladané perlami akoby symbolizujúcimi lásku – organy hrali, ľud plesal. Dvorní blázni vystrájali žarty a vysokí štátni hodnostári sprevádzali cisárovnú až k vchodu do kúpeľa. Potom čakali pri dverách, aby ju zasa slávnostne odprevadili do svadobnej spálne.

O niekoľko mesiacov neskôr, keď cisárovná dala svojmu manželovi syna, osem dní po narodení dieťaťa celý dvor defiloval pred šestonedielkou. V spálni vyzdobenej pri tejto príležitosti vzácnymi látkami vyšívanými zlatom a celej sa jagajúcej v žiare nespočetných lustrov, ležala mladá žena na posteli so zlatými pokrývkami. Vedľa nej stála kolíska, v ktorej spočíval mladý dedič trónu. Praepositus uvádzal k auguste postupne príslušníkov cisárskeho domu a za nimi ženy vysokých dvorných hodnostárov – každú podľa jej hierarchickej hodnosti –, ba i vdovy vysokých úradníkov, a napokon všetku ríšsku šľachtu, senátorov, prokonzulov, patricijov a rozličných dôstojníkov. Každý z nich sa pred cisárovnou poklonil, blahoželal jej a položil k posteli malý darček pre novorodiatko.

Vidíme, že to nie sú mravy háremu. A keď máme pred očami takéto scény, môžeme skutočne oprávnene hovoriť o prísnej uzavretosti gynaikeia a chladnej prudérii byzantského ceremonálu?

4.

Ale život byzantskej cisárovnej sa neodohrával iba ohraničene v súkromných sieňach. Aj dvorný protokol jej určil miesto vo verejnom živote a pridelil úlohu stať po boku cisára pri oficiálnych slávnostiach a správe monarchie.

Vieme, aký význam mali dvorné ceremónie v živote byzantských cisárov. Jedno z najzaujímavejších diel, zachovaných z tejto dávnej doby, jedno z diel, ktoré najlepšie oživuje pred naším zrakom podivuhodné a pitoreskné pohľady na zaniknutú byzantskú spoločnosť, je *Rozprava o ceremóniách*, napísaná asi v polovici 10. storočia cisárom Konštantínom Porfyrogennetom. Celé dielo je venované opisu sprievodov, slávností, audiencií a hostín, ktoré ukladala panovníkom neúprosná etiketa ako prísnu povinnosť. Hoci sa v tomto ohľade, ako i v mnohých iných veciach týkajúcich sa nesprávne poznanej Byzancie, dopúšťame dosť závažných omylov a veľmi zveličujeme najmä povinnosti, ktorými ceremoniál zaťažoval panovníka – veď Ľudovít Svätý i Ľudovít XIV. istotne chodili častejšie na omšu než basileus –, predsa je isté, že tieto oficiálne slávnosti z veľkej časti zamestnávali panovníkov. Aj cisárovná sa na nich stále zúčastňovala. „Keď niet augusty,“ hovorí byzantský historik, „nemožno sláviť sviatky a usporadúvať hostiny predpísané etiketou.“

Takto dostala cisárovná vo verejnom živote monarchie svoju úlohu a akoby svoj podiel na kráľovstve. Predovšetkým sa na ňu obracal cisár – a celkom prirodzene – takmer so všetkým, čo sa týkalo ženských vecí na jeho dvore. Na Veľkú noc v hlavnej lodi Chrámu Božej múdrosti prijímal basileus vysokých hodnostárov ríše, ktorí mu prišli na pamiatku Kristovho zmŕtvychvstania účtovať daň bozk pokoja, i cisárovná prijímala v dvoranách Chrámu Božej múdrosti, osobitne pre ženy určených, manželky vysokých funkcionárov, v tom istom hierarchickom poradí, ako šli ich muži pred cisára. Aj ona sedela na tróne, obklopená komorníkmi a strážou, aj ona prijímala všetky ženy, ktorým úrad ich mužov zabezpečoval hodnosť na dvore a ktoré, oblečené v slávnostnom rúchu, s propolomou na hlave, celé pokryté hodvábom, klenotmi a zlatom, prichádzali jedna za druhou pobožkať augustu.

Nové a nové slávnosti ustavične privádzali k nohám cisárovnej túto ženskú armádu. V mesiaci novembri, na sviatok Brumálií – čo bol akýsi starý prežitok antického pohanstva – rozdeľovala cisárovná v purpurovej sále dvorným dámam bohaté hodvábné látky a večer ich pozvala do rozľahlých oficiálnych siení na veľkolepú hostinu. Speváci z Chrámu Božej múdrosti a svätých apoštolov tam prednášali básne, zložené na počesť augusty, her-

ci a dvorní šašovia zabávali zhromaždenie svojimi kúskami, zástupcovia strán mestského hipodrómu a niekoľkí najvyšší štátni hodnostári tancovali pri dezerte pred panovníčkou a jej hosťami pomalý a vážny tanec s fackami. Napokon cisárovná pomáhala svojmu manželovi aj pri recepciách, ktoré sa usporadúvali na počesť cudzích vládkyň, čo prišli na návštevu do konštantínopolského paláca. Ako cisár i cisárovná ich prijímala na audienciách, pozývala ich na obed s dámami svojho sprievodu, zahrňala darmi a priazňou. Takto akosi sa zúčastňovala na zahraničnej politike monarchie a od jej láskavého prijatia záviselo mnoho úspechov cisárskej diplomacie.

Ale protokol neobmedzoval oficiálnu úlohu cisárovnej len na dámske recepcie. Často pomáhala cisárovi, svojmu manželovi, i bezprostrednejšie. Na sviatok Božieho Tela prijímala hostov spolu s ním. Na dvorných hostinách sedela s ním pri stole medzi senátormi a vysokými úradníkmi, pozvanými na poctu cisárskej tabule. Keďže sa podľa etikety zúčastňovala na všetkých rituálnych akklamáciách, ktorými ľud zvyčajne pozdravoval svojich panovníkov, a keďže ju často dokonca oslavovali básňami, osobitne pre ňu napísanými, bez obavy sa ukazovala na verejnosti po boku basilea. V hipodróme¹⁰, pri príležitosti veľkých zápasov a pred Svätým palácom, kde sa konali isté významné politické ceremónie, spievali zástupy asi takto: Cisári, korunovaní Bohom, ukážte sa i s augustou! Alebo: Manželia, ochraňovaní Bohom, basileus i ty, sláva purpuru, oblažte svojich otrokov a rozveseľte srdcia svojho ľudu! Alebo: Ukážte sa nám, cisárovná Rimanov! To všetko sú formuly, ktoré by nemali vonkoncom nijaký zmysel, keby sa v tieto dni panovníčka neukázala v lóži hipodrómu alebo na balkóne paláca. Dokonca dvorné zvyky jej dávali toľko voľnosti, že často ju bolo možné vidieť verejne bez cisárovho sprievodu. Preto chodila sama v slávnostnom sprievode do Chrámu Božej múdrosti, sama vstupovala do hlavného mesta, šla cisárovi naproti, keď sa vracal z vojenskej výpravy. Byzantská cisárovná bola teda čímsi viac než družkou a spoločníčkou cisára. Tým sa vysvetľuje jej veľká politická úloha, ktorú mohla tak často zohrá-

---

10 V hipodróme, kde sa konali preteky vozatajov. (Pozn. prekl.)

vať. Odo dňa, keď nastúpila na trón, sústreďovala vo svojej osobe panovnícku autoritu.

5.

Keď si cisár v Byzancii volil manželku, neviedli ho k tomu nijaké politické dôvody. Bolo to teda inak ako dnes v našich moderných štátoch. Panovník si vtedy zvyčajne našiel dievča, s ktorým sa hodlal oženiť, oveľa originálnejším a dosť bizarným spôsobom.¹¹

Keď cisárovná Irena chcela oženiť syna Konštantína, rozoslala po celej ríši poslov s rozkazom, aby vyhľadali a priviedli do hlavného mesta najkrajšie dievčence monarchie. Aby voľbu obmedzila na užší počet a posolstvu uľahčila úlohu, starostlivo určila vek a postavu, aké mali mať kandidátky na ruku cisára, a aj veľkosť topánok, ktoré si mali obúvať. S týmito inštrukciami sa poslovia vydali na cestu. Keď tak putovali, prišli raz večer do ktorejosi paflagónskej dediny.¹² Vidiac zďaleka veľký a pekný dom, ktorý asi patril bohatému majiteľovi, rozhodli sa v ňom prenocovať. Zle však pochodili. Človek, čo v ňom býval, bol svätec, ktorý rozdeľoval almužny chudobným a prišiel úplne na mizinu. No predsa slávnostne prijal cisárske posolstvo, zavolať ženu a povedal jej: „Priprav nám dobrú večeru!“ Žena vo veľkých rozpakoch odpovedala: „Ako ju pripraviť? Ty si sa tak dobre staral o domácnosť, že nemám ani jednu sliepku v kuríne.“ „Len choď,“ pokračoval svätec, „rozlož oheň, pristroj veľkú jedáleň a prikry starý stôl zo slonovej kosti. Boh sa už postará, aby sme mali čo večerať.“ A vskutku, Boh sa postaral. Keď sa potom vyslanci, veľmi spokojní so spôsobom, akým ich prijali, zdvorilo pýtali starca na jeho rodinu, ukázalo sa, že mal práve tri vnučky na vydaj.

---

11 Tieto voľby cisárskych neviest sú v Byzancii doložené najmä v 8. storočí. V poslednom čase však niektorí historici spochybnili historicitu takýchto zmienok a poukazujú na to, že šlo pravdepodobne o akýsi druh literárneho klišé. (Pozn. M. H.)

12 Paflagónia bola provincia v Malej Ázii. (Pozn. prekl.)

„V mene cisára, korunovaného Bohom, nech sa ukážu,“ zvolali poslovia, „lebo cisár prikázal, aby v celej Rímskej ríši nezabudli na jediné dievča.“ Vnučky sa ukázali. Boli roztomilé. A práve jedna z nich, Mária, mala hľadaný vek, náležitú postavu a patričnú veľkosť obuvi.

Posolstvo, nadšené svojím nálezom, odvieďlo celú rodinu do Konštantínopola. Asi tucet iných dievčienec sa už tam zhromaždil, všetky boli veľmi krásne a väčšina pochádzala zo šľachtických a bohatých rodín. Preto tieto pekné osôbky pozerali na novú príchodiacu s istým opovrhnutím. Mária, ktorá nebola ani trochu hlúpa, povedala raz svojim družkám: „Priateľky, sľúbme si navzájom, že tá z nás, ktorej Boh dožičí stať sa vládkyňou, zapopatrí aj ostatné.“ Dcéra jedného stratéga jej odpovedala naduto: „Čo!? Ja som najbohatšia, z najlepšieho rodu a najkrajšia; cisár si istotne mňa vezme za ženu. Vy ostatné, chudátká, bez šľachtického titulu, ktoré môžete niečo očakávať len od svojej peknej tváre, nerobte si nijakú nádej!“ Samozrejme, že túto nadutú osobu za jej pohrdavosť potrestali. Keď kandidátky predstúpili pred cisárovnú, jej syna a ministra, ihneď jej povedali: „Ste rozkošná, slečna, ale za ženu cisára nie ste súca.“ Mária si zato ihneď získala srdce mladého princa a ju si vyvolil.

Taký bol asi zvyčajný spôsob, ako sa stávali ženy byzantskými cisárovnami. To by mohli dokázať aj iné podobné anekdoty. Ibaže si azda panovník zvolil ešte jednoduchšiu cestu a zaľúbil sa do nejakej krásnej ženy s dobrodružnou minulosťou, ako cisár Justinian do Theodory. V každom prípade z toho vidieť, že cisárom príliš nezáležalo na vysokom rode a že pekná žena sa im vždy zdala dosť vhodnou cisárovnou. Ale konečne, veď i slávnostné ceremónie spojené s korunováciou a sobášom úplne stačili na to, aby budúcej vládkyni dodali úplne nový charakter a spravili z bývalého chudobného dievčaťa nadľudskú bytosť, živé vtelenie všemohúcnosti a božstva.

Keďže sa všetky byzantské slávnosti svojou monotónnou vznešenosťou navzájom trochu podobajú, nebudem opisovať do podrobností pompézny ceremoniál, pri ktorom cisár obliekal mladej žene, zahalenej závojom a uvedenej do veľkej dvora-

ny paláca Augustaion¹³, purpurový chlamys¹⁴, ktorý vysvätil patriarcha, a korunoval ju korunou s diamantovými príveskami, ani dvornú recepciu v Svätoštefanskom chráme paláca, čo potom nasledovala, ani sobáš, pri ktorom patriarcha položil svadobný veniec na hlavy manželov. Z tohto zložitého rituálu si stačí zapamätať niekoľko symbolických aktov, niekoľko charakteristických posunkov, ktoré jasne osvetľujú všetku vznešenosť, obsiahnutú v slávnom titule byzantskej cisárovnej.

Predovšetkým si všimnime jedno: Sobáš nasledoval až po korunováci, a nie pred ňou. Cisárovná nepožívala vysokú moc preto, že je cisárovou ženou. Jej moc nie je ani najmenej odleskom autority manžela. Panovnícku suverenitu nadobúda aktom, ktorý predchádzal sobáš a ktorý od neho nezávisel. Táto suverenita sa rovná celkom suverénnej moci cisára.

Dôkazom toho je i skutočnosť, že panovník nepredstavuje novú cisárovnú národu. Keď jej korunováciou zverili najvyššiu moc, odchádza bez neho, sprevádzajú ju len komorníci a dámy. Pomaly kráča cez palácové komnaty, špalierom utvoreným gardovými vojakmi, senátormi, patricijmi, vysokými hodnosťami, a vystupuje na terasu, pod ktorou stojí zhromaždené vojsko a ľud, opora štátu. V bohatom cisárskom rúchu, jagajúcom sa zlatými výšivkami, ukazuje sa novým poddaným a slávnostne sa im predstavuje. Štandardy sa pred ňou skláňajú, veľmoži i zástup padajú na zem, čelom až do prachu, politické strany volajú posvätné heslá. Ona sama, neobyčajne vážna, drží v rukách dve sviece a skláňa sa najprv pred krížom a potom pozdravuje ľud, zatiaľ čo k nej dolieha jednohlasné volanie: „Boh ochraňuj augustu!“

A ďalej, iná zaujímavosť! Korunováciu cisárovnej zahŕňa väčšie tajomstvo než korunováciu cisára. Namiesto toho, aby sa slávila pod klenbami Chrámu Božej múdrosti, koná sa v sieňach paláca. Ale netreba si myslieť, že sa tak deje pod vplyvom urči-

---

13 Augustaion – dôležité ceremoniálne námestie v blízkosti konštantínopolského Svätého paláca. Dnes približne zodpovedá istanbulskému námestiu Aya Sofya Meydam, ktoré sa nachádza pred Chrámom Božej múdrosti. Augustaion bol vydláždený mramorom a dekorovaný mnohými sochami, z ktorých najznámejšia zobrazovala byzantského cisára Justiniána. (Pozn. M. H.)

14 Chlamys, štvorrohý plášť bez rukávov, späť na krku agrafov, pôvodne odev gréckych poľovníkov. Purpurový chlamys bol od čias Alexandra Veľkého znakom panovníckej moci. (Pozn. prekl.)

tých zvykov, pokladaných za byzantské, ktoré vraj ukladajú žene život v ústraní a nijako sa nezhodujú s vystupovaním na verejnosti. V skutočnosti sa zúčastňuje na korunovácii celý dvor, muži i ženy. A keď sa skončí ceremónia, cisárski manželia usporiadali v Chráme sv. Štefana stretnutie, no nie sú to dve rozličné recepcie, ako si ľudia často myslia, jedna na čele s cisárom pre mužov, druhá zase s augustou pre ženy. Obaja sedia vedľa seba na svojich trónoch, obidvaja sa pozerajú, ako postupne pred nimi defilujú najprv všetci mužskí dvorania a po nich ženy. A každého, či muža, či ženu, uvádzajú strážcovia pokoja a držia ich popod pazuchy. Oni padajú na tvár a objímajú kolená cisára i augusty.

Pozrime sa aj na poslednú časť tohto výjavu! Po sobáší manželia vyjdú z Chrámu sv. Štefana, kráčajú v sprievode celého dvora, mužov i žien, k svadobnej spálni. Ľud tvorí pozdĺž cesty špalier, pozdravuje novú basilissu: „Vitaj nám, augusta, chránená Bohom! Vitaj nám, ty, čo si ozdobou purpuru! Vitaj nám, ty, po ktorej každý túži!“ Dav má prístup až do svadobnej komnaty, pred cisárovo zlaté lôžko, kde si musia novomanželia znovu vypočuť slávnostné pozdravy a blahoželania. A napokon večer sedia na svadobnej hostine spoločne s vladármi, v trikliniu Devätnástich postelí¹⁵, najvyšší dvorní hodnostári, tí, čo sa nazývajú priateľmi cisára, a najváženjšie dámy. Najprekvapujúcejším na celom byzantskom ceremoniáli je práve úzky vzťah medzi mužmi a ženami na panovníckom dvore, ktorý bol vo veciach mravov taký citlivý, a ďalej skutočnosť, že život cisárovnej sa ani zďaleka nepodobal akejkolvek kláštornej uzatvorenosti. Veď protokol jej ako prvý prejav suverenity priamo ukladá, aby ukázala svoju tvár pred celou zhromaždenou Byzanciou.

Treba si však dať pozor, aby sme veci nezveličovali. V týchto chúlостivých otázkach sa prirodzene menila etiketa i mravy podľa času. Zdá sa, že koncom 9. a v priebehu 10. storočia, asi pod vplyvom moslimského Orientu, ceremoniál trochu sprísnel a doslova uzatvoril cisárovnú do gynaieia. Chránil ju viacerými závoji a menej často ju pozýval, aby sa ukazovala na verejných slávnostiach. Ale medzi 5. a 9. storočím sa čosi podobné nedá

---

15 Triklinios Devätnástich postelí (accubita) – veľká slávnostná sieň konštantínopolského Svätého paláca. (Pozn. M. H.)